

DR. PAP NORBERT*–KITANICS MÁTÉ**

MONTENEGRÓ ÉS EURÓPA – AZ INTEGRÁCIÓS FOLYAMAT KÉRDŐJELEI

MONTENEGRO AND EUROPE – QUESTION MARKS OF THE INTEGRATION PROCESS

ABSTRACT

The fragmentation of the Montenegrin society is significant, in terms of identities, ethnic groups and political values as well. However, the subsidized nature of the alternative of joining the EU is significant and almost unified, which can not be stated in the case of the NATO membership at all. The above mentioned fragmentation goes also with strong political division but the internal conflicts of the past 20 years have not led to violent occurrences, civil war, which can be considered a remarkable phenomenon among the Western-Balkan relations. The country is characterized by organized crime, nepotism, the presence of clan-like phenomena, corruption and the underdevelopment of democratic culture. Among the tasks of Montenegro regarding its accession to the EU, besides strengthening the jurisdiction, reducing the political nature of the administration, the fight against organized crime and in this context the elimination of the extensive corruption are prominently included.

1. Történeti előzmények a 2006-os függetlenedésig

A mai montenegrói államalakulat történeti elődjének az a Duklja tekinthető, amely egy ideig antik nevét megtartva, a szlávok 6–7. századi balkáni beköltözése után formálódott fokozatosan déli szláv hatalmi központtá. A territórium neve a történelem folyamán többször változott. A 11. századtól már legtöbbször Zetának nevezett terület először párhuzamosan, az északabbi szerb Raška riválisaként fejlődött, majd a 12. századtól egyértelművé vált, hogy a térségben a Nemanja-dinasztiával az élen ez utóbbi lesz a vezető szerep.

A területi lehatárolás a kezdeti időszakra vonatkozóan meglehetősen nehéz. Legvalószínűbb, hogy északnyugatra, vagyis Travunija irányába a határ a Kotori-öbölnél található Risantól futott a Piva folyó torkolatvidéke felé, északkeleten Raška volt a szomszéd, míg keleten Bizánc irányába a Lim forrásától a Prokletije-hegységen át a Bojana torkolatáig vezetett a határsáv. Maga a Crna Gora terminus előbb Milutin szerb király (1282–1321) egyik oklevelében, majd Branković Đurđe szerb despota és Velence megállapodásában bukkant fel 1435-ben. A kifejezés mögöttes jelentéstartalma fokozatosan terjedt ki egész Zetára azzal párhuzamosan, hogy Zeta földrajzi fogalomként végül csak a Podgoricától a Skodrai-tóig terjedő síkságra szorult vissza.

A kezdeti függetlenség után a hatalmi harcokban meggyengült Zetát az 1180-as években Stevan Nemanja egyesítette Raškával. Ezzel gyakorlatilag a Nemanjidák jogara alatt létrejött az egyesült szerb állam, amely a következő évszázadokban megkezdte területi terjeszkedését. Zeta ebben az államalakulatban mindvégig kiváltságos helyzetet élvezett,

* Dr. habil. Pap Norbert PhD, tanszékvezető egyetemi docens, igazgató, PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.

** Kitanics Máté predoktor, PTE Tudásközpont, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.

részben azért, hogy a térséget igen gyakran a trónörökös vagy az uralkodó család egyik befolyásos tagja igazgatta.¹

Dušan birodalmának szétesése után a területet a Balšićok² és a Crnojevićek uralták egészen addig, amíg az oszmán és a velencei erővel folytatott küzdelemben mind kisebb területre visszaszorult Felső-Zeta el nem esett az 1490-es évek végén. Az Ottomán Birodalom kötelékébe lazán, helyesebb kifejezéssel inkább csak névleg szerveződött Montenegrót a török hatalom elsősorban a terepviszonyok és a központosítás hiánya miatt sohasem volt képes teljes egészében a felügyelete alá vonni. Ugyanakkor a folyamatos oszmán jelenlét és fenyegetettség éppen elég volt ahhoz, hogy a montenegrói területen a törzsi kötelékek újbóli megerősödése által egyfajta társadalmi visszarendeződést idézzon elő.³

Az Oszmán Birodalom felügyelete alatt álló, majd orosz támogatással 1799-ben függetlennek elismert Montenegróban kezdetben a törzsi viszonyrendszer felett álló hatalmi tényező letéteményese a cetinjei püspök, illetve a kormányzó volt. Kettejük versengéséből az előbbi került ki győztesen a Petrović-Njegoš dinasztia képviselőjében, amely előbb fejedelemséggé, majd 1910-től királyként kormányozta az országot.⁴

Az 1878-ig mintegy 4405 km² kiterjedésű Montenegró, a Berliini-kongresszust követő függetlenné válása után 8655 km²-re növelte területét, ami azután az 1912–13-as Balkán-háborúk következtében csaknem a duplájára emelkedett.⁵ Az I. világháború kitörésekor az ország előbb hadat üzent a Monarchiának és Németországnak, majd 1915-ben különbékét kért, 1916-ban pedig kapitulált. A központi hatalmak bukása után 1918 novemberében az első és egyben utolsó modernkori montenegrói király trónfosztásával egyidejűleg a szkupstina kimondta a Szerbiával való egyesülést. 1922-ben a Szerb–Horvát–Szlovén királyságot rendelti úton 33 körzetre osztották, amelyek közül Montenegró a területileg az etnikai célok érdekében szándékosan megnövelt szerb többséget adó Zeta körzet, majd 1929-től a Jugoszláv Királyság Zeta bánóságának része lett.⁶

Az 1941-ben olasz megszállás alá került ország a II. világháborút követően – részben a Novi Pazari szandzsákra vonatkozó szerb–montenegrói határ visszaállításával – lényegében elnyerte mai, 13 812 km²-es területét, amely Stara Crna Gora, Brda, az egykori Raška és Hercegovina, illetve Boka Kotorska vidékére terjedt ki. Az új szövetségi államban tagköztársasági rangra emelkedett terület, akárcsak az első Jugoszláviában, úgy a második délszláv államalakulatban is viszonylag kedvező pozícióban, meglehetősen mélyről indulva, de gyorsan fejlődött gazdaságilag. Az 1967-ben, 1968-ban és 1971-ben hozott alkotmányfüggelékkel előbb korlátozták a föderáció jogait, majd az 1974-es új alkotmánnyal kiszélesítették az egyes tagköztársaságok, így Montenegró jogköreit is.⁷ Tito 1980-as halála után az újjáéledő nacionalizmusok, függetlenségi törekvések és a bipoláris világ felbomlásával megváltozott geopolitikai helyzet együttes eredőjeként, 1991-ben megszűnt a második jugoszláv államalakulat. Ugyanebben az évben a montenegrói parlament elfogadta a köztársaság szuverenitásáról szóló deklarációt, majd a montenegróiak 1992-ben elsöprő többséggel Kis-Jugoszlávia létrehozása mellett tették le voksukat. Ennek megfelelően 1992 áprilisában kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot, és elfogadták Montenegró újabb alkotmányát. A harmadik jugoszláv államszövetségben belül Montenegró kis súlya ellenére is politikai egyenjogúsággal bírt, a kétkamarás parlament felsőházi mandátumainak 50%-án keresztül pedig gyakorlatilag vétőjoggal rendelkezett a törvényhozásban. A montenegrói kormányzat, illetve montenegrói katonák részt vettek a délszláv háborúban is, ahol leginkább az 1991 októberében kezdődött Dubrovnik elleni támadásban ismert szerepvállalásuk, felelősségük.

Egészen 1996–1997-ig a vezetés kisebb megingásokkal de igazodott a Milošević szerb elnök által meghatározott politikai irányvonalhoz, a legjelentősebb politikai erőt a Szocialisták Demokratikus Pártja (DPS) képezte, amelynek elnöke Momir Bulatović Montenegró köztársasági elnöke, alelnöke Milo Đukanović pedig miniszterelnöki funkcióját töltötte be.⁸

Az instrukciókat, amelyeket keresztülvittek a parlamentben, és amelyeket a kormány végrehajtott, közvetlenül Belgrádból kapták.⁹

1997-ben gyökeresen megváltozott a szerb-montenegrói viszonyrendszer, elsősorban Đukanović teljes irányváltásának köszönhetően. Ennek az irányváltásnak úgy véljük több oka is lehetett, amelyek között fel kell fedeznünk az összmontenegrói érdekeken túl az egyéni, köztük a gazdasági dimenziójú érdekérvényesítés és hatalom megnövelésének vágyát is. Értjük ez utóbbi alatt azt, hogy Đukanović elérkezettnek látta az időt arra, hogy követőivel kilépjen a szerbiai árnyékhatalomból és agilisebb szerepléssel erőteljesebb súllyal, önállóan jelenjen meg a nemzetközi politikai porondon. Mindezeket véleményünk szerint az az igen fontos körülmény is indokolta, hogy Szerbiától régi, 20. századi szövetségesei, támogatói a délszláv háborútól kezdődően fokozatosan elfordultak, így a nemrég még a nagyszerb oldalon álló Đukanović a felismert érdekek és érvényesülési lehetőségek mentén „újrafogalmazta önmagát” a nyugat felé igyekvő vezető szerepkörében. Ennek megfelelően a montenegrói miniszterelnök gyakorlatilag szakított a jugoszláv elnöki széket elfoglaló Milosević-tyel, és az irányvanalat továbbra is tartó Bulatović-tyal erőteljes hatalmi harcra kezdett, amit aztán a DPS reformszárnyával a háta mögött, majd az elnökválasztásnál követőinek és a bosnyák, etnikai muzulmán, illetve az albán nemzetiségű szavazók támogatásának köszönhetően meg is nyert 1997 októberében. Ezek után Bulatović 1998 januárjában kénytelen volt átadni elnöki székét. Az 1998 májusi választásokon a Đukanović fémjelzte „Jobb élet” (DSP, Néppárt, Szociáldemokrata Párt) koalíció győzött, egyelőre csak a Belgrádtól való távolságtartást, a befolyásolás és a presszió megszüntetését, illetve a föderáció alkotmányának a betartatását tűzve zászlajára. Az államszövetségből való kilépés ekkor még nem került szóba.

Ennek ellenére már 1998-ban megkezdődött montenegrói részről a tagköztársasági mozgáster bővítése és érzékelhetővé vált egy önálló állami politika, külpolitika, illetve gazdaságpolitika előkészítésére, alapozására irányuló törekvés. 1999 augusztusában a montenegrói kormány tervezetet adott át a szerb félnek a föderáció átalakításáról, amely két állam laza kapcsolatát irányozta elő. 1999 novemberétől Montenegró monetárisan függetlenedett, a jugoszláv dinár mellett a német márka is hivatalos fizetőeszközzé vált. A fokozatos függetlenedés irányába tartó egyoldalú lépések eredményeként a szövetséges tagköztársaságok közötti viszony egyre feszültebbé vált. Ennek egyik következményeként a szerb rendőrség 2000 márciusától megakadályozta a szerb-montenegrói határon az áruk forgalmát. Ezen a tavaszon féltő volt, hogy katonai konfliktusra kerül sor a felek között, amelyre azután a körülmények szerencsés alakulásának köszönhetően végül nem került sor.

Az ezredfordulótól a kormány és az elnök továbbra is aktív lobbitevékenységet fejtett ki annak érdekében is, hogy Montenegró nemzetközi mozgásterét növelje. A 2000 októberében történt szerbiai hatalmváltás, a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (DOS) térnyerése, az új szövetségi elnök Vojislav Koštunica, illetve Zoran Đinđić szerb miniszterelnök személye egyáltalán nem változtatta meg a montenegrói kormányzat korábbi függetlenségi törekvéseit. 1998-tól az új vízumtörvény, a montenegrói-albán és montenegrói-horvát határállomások megnyitása, önálló vámtörvény alkotása, a szerb-montenegrói határ állandó belső ellenőrzésének bevezetése, új állampolgársági törvény létrehozása és a saját külügyminisztérium felállítása után, 2000 novemberétől logikusan következett a német márka, majd 2002 januárjától az euró kizárólagos fizetőeszközzé tétele. 2002 januárjában a montenegrói vezetés bejelentette, hogy májusban megtartják a függetlenségi népszavazást, amelyet azután amerikai és brit, illetve az éppen spanyol elnökség alatt álló uniós nyomásra elodáztak. 2002 márciusában a szerb és a montenegrói fél aláírta a szövetségi állam alkotmányos reformjának megállapodását, amellyel azután Szerbia és Montenegró néven létrejött az új, átalakított államszövetség.

Az új államszövetség koncepciója, működési elvei mértékadó politikai és gazdasági körökben is elutasításra találtak. Mindeközben többen azon véleményüknek is hangot adtak, hogy a Javier Solana által vezetett uniós szakértők által kreált és 2002. március 14-én tető alá hozott megállapodás alapján megalkotott, illetve 2003 elején a tagállamok után a jugoszláv parlament által is ratifikált államközösségi alkotmányos alapokmány rögzítette struktúra, rendkívüli módon hasonlít az osztrákok és a magyarok által kidolgozott és 1867-ben aláírt kiegyezés viszonyrendszeréhez.¹⁰ Ennek a véleménynek az alapját az képezheti, hogy nemzetközi jogilag a külvilág irányába, vagyis a külkapcsolatokat tekintve mindkettő esetben egyetlen államalakulatról, „képződményről” volt szó, amelyet a valóságot figyelembe véve csaknem a teljes függetlenséget képviselő két különálló, szuverén fél alkotott saját kormányokkal, parlamentekkel, belpolitikával.

A legnagyobb különbség véleményünk szerint azonban a két esetben az –, ha nem is térünk ki a közös minisztériumok számára, jellegére, elhelyezésére, az állam első emberének jogköreire, a közös kormányok működésére vagy éppen a gazdasági együttműködés különbségeire –, hogy az osztrák–magyar megállapodás, ahogy a neve is mutatja „kiegyezés” volt, vagyis azzal a céllal kötött egymással történelmi megegyezést az osztrák és a magyar vezetés, hogy egyes dimenziókban erejüket és képességeiket egyesítsék a sikeres jövő reményében. Ez a bizonyos területeken igen hatékony államalakulat további fél évszázadig állt fenn és eredményes gazdasági, társadalmi fejlődést hozott mind a magyar, mind az osztrák részen.¹¹ Ezzel szemben a szerb és montenegrói megállapodás a montenegrói fél egyáltalán nem titkolt függetlenségi törekvései következtében csak külső kényszer által létrejött látszatmegállapodás volt, utolsó lépcsőfok a függetlenedés irányába. Ennek megfelelően az alkotmány szövegezésében szerepelt is, hogy a tagállamok három év elteltével eljárást indíthatnak az állami státusz megváltoztatására, illetve Szerbia és Montenegró államközösségből való kiválásra.

Így, a montenegrói fél elutasító magatartása következtében természetesen a tagállamok nem is törekedtek, törekedhettek egyes területeken a képességeik, illetve érdekérvényesítő képességük egyesítésére. Ezért a megállapodás csak arra volt alkalmas, hogy némileg módosult formában, de konzerválja a fennálló helyzetet, illetve a montenegrói fél időt nyerjen ahhoz, hogy az esetleges függetlenségi szavazásra vonatkozóan egyelőre számára kedvezőtlen helyzetet, pozitív irányba fordítsa a függetlenségi szavazóbázis növelésével.

1. táblázat. Montenegró nemzetiségi viszonyai¹²

	Crnagorác	Szerb	Bosnyák	Etnikai muzulmán	Albán	Horvát	REA*	Egyéb	Teljes
létszám/fő	278,8	178,1	53,5	20,5	30,4	6,0	6,2	46,5	620
arány (%)	44,98	29,73	8,65	3,31	4,91	1,02	1,01	7	100

Szerkesztette: Máté Kitanics és Norbert Pap a Republika Crna Gora Zavod za statistiku 2003. évi censusa alapján

A 2002. év, illetve az új alapokmány elfogadásának éve nem hozott lényegi változást Montenegró politikai életében. A 2002. évi októberi parlamenti választások és a 2003. évi májusi elnökválasztás egyszerű szerepcserét szült, az 1997 és 2002 közötti köztársasági elnök Đukanović miniszterelnök lett, a korábbi miniszterelnök Filip Vujanović pedig a köztársasági elnöki pozíciót foglalhatta el. A Đukanović vezette erők által irányított Montenegró az előzmények után nem meglepő módon 2006. május 21-én referendumot tartott az ország függetlenségéről, amelynek eredményeként 55,5%-ban a függetlenség mellett le-

* REA – Roma – Egyipton – Askhali.

adott voksokkal a balkáni állam ismételen függetlenné vált. A függetlenedést támogató politikai kampány gyújtópontjába Đukanović és követői részéről nem a nemzeti identitás problematikája, hanem elsősorban az önállósággal együtt járó potenciális lehetőségek, így például a gazdasági sikeresség jövőképe került. Az elszakadást nem csak a Szerbiától függetlenedni vágyó crnagorácok, de kulcsmomentumként a montenegrói albánok, bosnyákok és muzulmánok is támogatták, részben az elszakadást követő erősebb érdekérvényesítő képesség, illetve a paktumok során remélt pozitív hozadékok reményében.

2. Integrációs törekvések – útban az EU felé

Az elszakadás után 2007 októberében új alkotmányt elfogadó állam, nagy gyorsasággal vált a nemzetközi szervezetek tagjává, többek között még a függetlenedés évében tagja lett az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek, az Egyesült Nemzetek Szervezetének, 2007-ben pedig a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodásnak és az Európa Tanácsnak is.

Az ENSZ-be 192. tagként felvett állam Európai Unióhoz való közeledése még Szerbia és Montenegró államközösség keretén belül megkezdődött, így 2005 októberében a stabilizációs és társulási megállapodásra (Stabilization and Association Agreement) vonatkozó tárgyalások a „twin-track approach elv” (kétutas megközelítés) alapján mind a tagköztársaságokkal, mind az államközösséggel megindultak.¹³ A hágai nemzetközi törvényszékkel folytatott nem kielégítő belgrádi együttműködés következtében a stabilizációs tárgyalásokat felfüggesztették, ez azonban a 2006 május-júniusi függetlenedés után Montenegrót már nem érintette. A közeledés felgyorsítása érdekében a kormány 2006 augusztusában nyilatkozatban fejezte ki a Brüsszellel való együttműködési, illetve uniós integrációs szándékát. Az önállóság elismerése után az Unió reformokat sürgetett az országban, 2006 szeptemberében a jogállamiság megszilárdítását, a korrupció és a szervezett bűnözés elleni hatékony fellépést, az emberi jogok tiszteletben tartását, illetve törvényi rendezés keretében az összeférhetetlenség problémájának megoldását kérte a közsférára vonatkozóan. Ezt követően már 2006 novemberében üdvözölték az előbbieik érdekében megkezdett első lépéseket.¹⁴

2007. január 22-én a Tanács európai partnerséget fogadott el Montenegróval. 2007. október 15-én a nyugat-balkáni ország erőfeszítéseinek köszönhetően a tagjelölti státusz, valamint az uniós tagság eléréséhez vezető első komolyabb lépésként Luxemburgban sor került az EU és Montenegró között a stabilizációs és társulási megállapodás, illetve a kereskedelemről és a kereskedelemmel kapcsolatos ügyekről szóló ideiglenes megállapodás aláírására. Az egyezmény szerint az Európai Unió a montenegrói termékek előtt megnyitotta piacát, vagyis azok az érvénybe lépést követően szabadon áramolhattak be a területére. Ezzel párhuzamosan Montenegró 5 év haladékot, türelmi időt kapott arra, hogy felkészüljön ugyanennek az intézkedésnek a fordított változatára, vagyis arra, hogy az uniós termékek szabadon jelenhessen meg a nyugat-balkáni ország piacán. Az ideiglenes megállapodás 2008 januárjában, míg a stabilizációs és társulási megállapodás, amely többek között lehetővé teszi Montenegró számára a különböző uniós programokban, így a 7. kutatási és technológiafejlesztési keretprogramban (FP7), a vállalkozási és innovációs programban (EIP) vagy a kultúra programban való részvételt, a tagállami ratifikációkat követően, 2010 májusában lépett hatályba.

2008 júniusában a 2008–2012 közötti időszakot illetően, elfogadásra került a montenegrói kormány uniós integrációra vonatkozó nemzeti programja. Ezt követően 2008. december 15-én a montenegrói fél átadta az éppen soros francia uniós elnökségnek tagfelvételi

kérelmét. Nem sokkal ezután 2009 április 23-án, az Európai Unió Tanácsa felkérte a Bizottságot, hogy nyújtsa be a kérelemről alkotott véleményét az Európai Unióról szóló szerződés 49. cikkében meghatározott eljárással összhangban, amely szerint „*Bármely olyan európai állam kérheti a felvételét az Unióba, amely tiszteletben tartja a 2. cikkben említett értékeket, és elkötelezett azok érvényesítése mellett.*” Az említett 2. cikk tartalma szerint „*Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a férfiak és a nők közötti egyenlőség társadalmában.*”¹⁵ A Bizottság 7 kulcsfontosságú prioritást, név szerint a parlamenti munka és a választási rendszer javításának, a közigazgatás szakmai jellegének, az igazságszolgáltatás függetlenségének, a korrupciós és a szervezett bűnözés elleni küzdelem hatékonyságának, illetve a médiaszabadság biztosításának és a civil társadalommal való együttműködésnek a megerősítését kérte.

2009. december 19-én a jogérvényesülés, a szabadság és biztonság, valamint a vízumliberalizációval kapcsolatos menetrendben szereplő feltételek teljesítése területén tapasztalható előrehaladásnak az eredményeként, az Unió vízumliberalizációt biztosított a montenegrói állampolgárok számára. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a montenegrói állampolgárok ezt követően vízummentesen utazhattak az európai uniós schengeni övezetbe. 2010. december 17-én az ország megkapta a tagjelölti státuszt, amit egyelőre függetlenítettek a tárgyalások megkezdésének jogától.

2011. október 12-én az Európai Bizottság a korábban támasztott feltételek területén való érdemi előrehaladást díjazva, Montenegro Eu-csatlakozási tárgyalásainak megkezdésére tett javaslatot. A Bizottság az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak szánt közleményében kijelentette, hogy Montenegro érdemi előrelépést tett az uniós tagság politikai kritériumainak teljesítése terén, és általánosságban véve kielégítő eredményeket tud felmutatni.¹⁶ A demokráciát és a jogállamiságot illetően a kisebbségi jogokról és szabadságokról, valamint a választásokról szóló jogszabályokat összehangolták az alkotmánnyal. Emellett többek között előrelépés történt a parlament jogalkotási és felügyeleti súlyának, a közigazgatási reform támasztotta főbb kihívások leküzdésének, az igazságszolgáltatást illetően pedig a bírák és ügyészek függetlenségének, önállóságának, hatékonyságának és elszámoltathatóságának megerősítése területén. Szintén előrehaladtak a korrupcióellenes politikában, külön is figyelmet fordítva a politikai pártok finanszírozására, illetve az összeférhetlenség, a büntető eljárás alá vonás, az informátorok védelmének és a közbeszerzésnek a kérdésére. A Bizottság szerint csak nagyjából biztosított az emberi jogok tiszteletben tartása, a kisebbségek védelme és bár az etnikumközi kapcsolatok stabilak, az askálik, egyiptomiak, romák, gazdasági, társadalmi és politikai integrációja hagy még kívánnivalót maga után. A regionális kérdéseket és a nemzetközi kötelezettségeket illetően kijelentették, hogy Montenegro továbbra is aktívan vesz részt a Délkelet-európai Együttműködési Folyamat (SEECP), a Regionális Együttműködési Tanács (RCC) és a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) formációjában. Ezen kívül több további pozitívum mellett a Bizottság arra is felhívta a figyelmet, hogy csak kisebb előrelépés történt az áruk, a munkavállalók, a tőke szabad mozgása, a szellemi tulajdonjogok, a versenypolitika, a mezőgazdaság és vidékfejlesztés, élelmiszerbiztonság, halászat, energiabiztonság, adózás, oktatás és kultúra, külkapcsolatok stb. területén. A montenegrói gazdaság állapotát felmérve megállapításra került, hogy 2010-ben az ország gazdasága megkezdte a talpraállást, és előrelépések történtek a működő piacgazdaság megteremtése érdekében, ugyanakkor a gazdasági fellendülés folyamatát továbbra is törékenynek nevezték.

A montenegrói gazdasággal kapcsolatosan összességében az előbbi közlemény kiegészítésként megjegyezhetjük, hogy a gazdasági világválság természetesen Montenegrot is

negatívan érintette, főként a hitelválság, az ingatlanpiac és az ország számára igen fontos alumíniumexport visszaesésének következtében.¹⁷ 2011-ben akárcsak 2010-ben, az ország gazdasága 2,5%-os növekedést ért el. A költségvetési deficit 4,1%, az államadósság GDP-hez viszonyított mértéke 44% körül alakult.

2. táblázat. Montenegró főbb gazdasági mutatói 2009–2011-ben

		2009	2010	2011
A GDP értéke (folyó áron)	Mrd EUR	2,98	3,10	3,27
A GDP változása (reál)	%	-5,7	2,5	2,5
Az egy főre jutó GDP folyó áron	EUR/fő	4720	5006	5278
Az infláció	%	3,6	0,7	3,1
Munkanélküliségi ráta	%	19,1	19,8	19,5
Az áruexport értéke	M EUR	296,31	356,62	476,55
Az áruimport értéke	M EUR	1617,89	1623,79	1782,64
A szolgáltatásexport értéke	M EUR	680,48	747,02	847,17
A szolgáltatásimport értéke	M EUR	330,95	336,76	316,78
A folyó fizetési mérleg egyenlege	M EUR	-1350	-1163	984,69
A költségvetés egyenlege	GDP %-a	-4,4	-2,8	-4,1
Államadósság (év végi)	GDP %-a	38,25	40,94	43,82

Forrás: Zavod za statistiku Crne Gore (Monstat) 2010–2012

A gazdaság húzóágazata 2011-ben a turizmus volt, ez segítette a kiskereskedelmi forgalom növelését is. Ezzel szemben az ipari termelés az év folyamán 16,3%-os visszaesést produkált. Mindemellett folyamatos gondot okozott, okoz a huzamos ideje igen magas, 20% körüli munkanélküliség is. A makrogazdasági mozgások alapján a Bizottság közleményével összhangban végül is megállapítható, hogy a montenegrói gazdaság a lassú konszolidáció és az újrastukturálás időszakát éli, ennek megfelelően még nem sikerült kiszámítható növekedési pályára állítani.

A Bizottság 2012 májusában újabb jelentést írt a reformok végrehajtása terén Montenegró által elért eredményekről.¹⁸ Következtetésként megállapították, hogy az ország további előrelépést tett az alapvető jogok és a jogállamiság, többek között a korrupció és a szervezett bűnözés ellen bevezetett reformok végrehajtásában. A reformok fényében a Bizottság úgy vélte, Montenegró elérte azt a szintet, amely alapján ismételten javasolhatja a csatlakozási tárgyalások megkezdését. Végül 2012 júniusában a leköszönő dán elnökség alatt kezdődtek meg – a valószínűleg még a horvát folyamatnál is bonyolultabbnak ígérkező¹⁹ – csatlakozási tárgyalások, amelyek során Montenegrónak 35 témában kell eleget tennie a különböző kötelezettségeknek. Az uniós miniszterek a tárgyalások megkezdésekor ismételten kiemelték, hogy a tagság eléréséhez feltehetőleg az igazságszolgáltatás terén, valamint a korrupció és a szervezett bűnözés elleni küzdelem területén adódik majd a legtöbb feladat. A tárgyalások megkezdésével az Unió azt is demonstrálni kívánta, hogy a bővítési folyamatot a gazdasági válság nem akaszthatja meg.

A NATO és Montenegró viszonyának részletes ismertetése nélkül itt most csak azt említjük meg, hogy az ország a közeledés és az alapok lerakása után 2009 decemberében a teljes jogú tagság előszobájaként számon tartott Membership Action Plan (MAP) státuszt kapott. A kisebb létszámban a NATO afganisztáni missziójában is szerepet játszó Montenegró, az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján feltehetőleg előbb válik NATO tagállammá, mint ahogy az uniós tagságot eléri.

3. Szomszédsági kapcsolatok és az orosz, illetve amerikai viszonyrendszer

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy Montenegró esetében egy olyan kisállam jött létre a Nyugat-Balkánon, amely ugyan rendelkezik az önálló államiság bizonyos hagyományaival, de amelyet már a maga idejében is anakronisztikusnak tartottak. Az állam csekély népessége, a gazdaság kedvezőtlen jellemzői, a *rule of law* nagymértékű bizonytalansága, a szervezett bűnözés erős pozíciói és a szomszédokhoz képest szembetűnő katonai gyengeség együttesen felveti az állam fenntarthatóságának kérdését. Ennek megfelelően a szomszédsági kapcsolatokat ezen szempontok szerint is érdemes vizsgálni.

Montenegró a szomszédaihoz fűződő kapcsolatát több lépcsőben, nagyrészt szerződéses viszonyok keretében rendezte. Az állam 2006. június 03-án vált függetlenné és az Európai Unió, valamint az USA formális elismerésével együtt, illetve azt követően szomszédaival és a nemzetközi közösség más tagjaival is rendezte kapcsolatait. Napjainkig 158 ENSZ-tagállammal és még további négy állammal létesített diplomáciai kapcsolatokat. A legfontosabbak számára a közvetlen szomszédságában elhelyezkedők, illetve az orosz és az amerikai fél, akik bizonyos szerepet már a függetlenné válásában is játszottak.

A szomszédsági relációk közül legérzékenyebb a szerb–montenegrói kapcsolatrendszer. Az új állam egy Szerbia által dominált államközösségből lépett ki, ugyan fegyveres erőszak nélkül, de nem konfliktusmentesen. Megállapíthatjuk, hogy a két államot, a két népközösséget több minden köti össze, mint ami szétválasztja. Figyelembe véve a szerb nemzetfejlődés útját, az előzményeket, elég nehéz meghatározni, hogy a crnagorac/Montenegrin öntudat miben is különbözik a szerbtől?²⁰ Voltaképpen egy regionális identitásról van szó, nem pedig különálló nemzeti öntudatról. A függetlenedési folyamat során nem a „két nemzet” közti különbségek hangsúlyozása volt a meghatározó, ez nem eredményezett volna ugyanis támogatást a politikai vezetésnek, hanem a crnagoracokat (mint történeti, regionális közösséget) ért alkotmányos sérelmek, esetleg a gazdasági veszteségek, amelyek a milošević-i jugoszláv politikából származtak.

A szerb társadalmon belül a crnagoracok elfogadottsága nagy, a politikai és kulturális életben játszott szerepük számarányukat mindig meghaladta. Létezik olyan felfogás is, amely szerint a montenegróiak tulajdonképpen a legtisztább, legértékesebb szerb hagyomány hordozói. Montenegró az oszmániakkal vívott harcok során sohasem mondott le arról, hogy a teljes szerb önállóságért küzdjön. Az első világháborút követően a terület viszonylag problémamentesen tagozódott be az első Jugoszláviába. A második világháború idején a megszállókkal való kollaborálás csak csekély mértékben volt jellemző a térségben. Ezzel szemben mind a kommunista partizánhadseregbe, mind pedig a megszállók ellen harcoló csetnik alakulatokba tömegesen léptek be crnagoracok. A második világháború után kialakult titói, föderatív jellegű Jugoszlávia tökéletesen kielégítette a montenegróiak politikai igényeit. Nem véletlen, hogy a jugoszláv nosztalgia máig erős az országban. A föderáció széthullása idején a montenegróiak nagy többsége kezdetben támogatta a nagy-szerb törekvéseket. Részt vettek a szerb–bosnyák–horvát háborúban is, 1991-ben Dubrovnik ostrománál a montenegrói tartalékos alakulatok tevékenysége közismert.

Montenegró és Szerbia útjának elágazása döntően arra vezethető vissza, hogy a milošević-i politika egyre inkább sikertelennek bizonyult és ennek következményei Montenegrót is sújtották. Mindezek ellenére a társadalom megosztott maradt és a függetlenség támogatottsága csak a muzulmán (bosnyák, albán és más muzulmán) szavazók aktív részvételével jutott többségbe. A függetlenségi népszavazást követően Szerbia tudomásul vette az állam-szövetség megszűnését és a szerb–montenegrói kapcsolatok normalizálódtak. A gazdasági kapcsolatok szorosak maradtak, így napjainkban is kiemelt jelentőségű a szerb reláció, mind a kereskedelem, mind pedig a turizmus tekintetében.

A horvát–montenegrói kapcsolatrendszer sajátossága, hogy a jugoszláv föderális állam keretén belül egy államközösséget képeztek, ugyanakkor nincs olyan létszámú kisebbségük egymás területein, ami önmagában politikai konfliktusokat eredményezhetne. A két ország közül Crna Gora függetlenségi törekvéseihez a horvát kormányzat támogatást nyújtott, ami realpolitikának tekinthető, mivel az “ösellenség” Szerbia meggyengítése volt a cél. A horvát közvélemény hozzáállása azonban különbözött a hivatalos irányvonalától. A Dubrovnik ostromában való Montenegrói részvételt nem felejtették el, így Milo Đukanović-ot 2000 júniusában a horvátországi Cavtatban, júliusban Dubrovnikban tett látogatása idején tüntetők fogadták, akik háborús bűnösnek való felelősségre vonását követelték. Ugyanakkor a felelősségre vonást a jó nyugati, amerikai kapcsolatainak köszönhetően a Montenegrói vezetés elkerülte. A vonatkozó szakirodalom felhívja a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a jövőben Horvátország történeti jellegű igényrel léphet fel Montenegróval szemben,²¹ tekintve, hogy annak tengerpartja Bar-ig a második világháború idején a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska) területi egységéhez tartozott. Bár az előbbinek csekély a valószínűsége, ami bizonyos, hogy folyt, de jelenleg is folyik területi vita a két állam vonatkozásában a Prevlaka-félszigetet illetően.²² 2002-ben született ugyan megállapodás, amely részben megoldotta a problémát, de további viták merültek fel, amelyeket a Hágai Nemzetközi Bíróságon kívánnak a felek rendezni.

Bosznia-Hercegovina a szomszédaival való viszonyát (köztük az akkor még a Kis-Jugoszlávia keretébe tagozódott Montenegróval) az 1995 novemberi Daytoni egyezmény keretében rendezte. Montenegrónak a BiH-el kialakított kapcsolatrendszerét három fő körülmény határozza meg. Az első a crnagorácoknak a szerbséghez való speciális viszonya, illetve a bosnyák-szerb háború idején a szerb felet preferáló Montenegrói magatartás volt. A Montenegrói tagköztársaság politikai értelemben támogatta a boszniai szerbeket és a szerbek nagyjából párhovatarozástól függetlenül kiálltak mellettük egészen 1994-ig. Eddig az időpontig a Montenegrói vezetést határozott horvát-, muzulmán és nyugat-ellenesség jellemezte. A két államnak hosszú, közös szárazföldi határa van, így a háború kismértékben Montenegrót is érintette.²³ Az egyezmény ugyan stabil politikai viszonyokat teremtett, de a boszniai muzulmánok nem tekinthetnek barátsággal Montenegróra. Másik szempontunk, hogy a Sandžak 11 opštinja közül 5 Montenegróban található, az ország polgárainak jelentős része (cc. 15%) bosnyáknak, vagy un. el nem kötelezett muzulmánként vallja magát. Így, az érzékeny politikai egyensúlyok – a bosnyák és az albán képviselők kulcsszerepe miatt – megkövetelik a bosnyák szempontok messzemenő figyelembevételét. Mindemellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a Szarajevó központtal kialakult hatalmas muzulmán tömb milyen jelentős katonai és politikai potenciált képez, továbbá, hogy a törekeny egyensúlyok jellemezte boszniai helyzet bármilyen jelentősebb változása milyen súlyos helyzetbe hozhatná a csekély népességszámú és gyenge Montenegrót.

Montenegró Horvátország mellett Albániától kapott jelentősebb külső politikai támogatást függetlenségi törekvéseihez. Đukanović és más kormánytagok sűrűn megfordultak Tiranában és támogatásra is leltek törekvéseikben. A Montenegrói-albán kedvező viszony több okra is visszavezethető. Montenegróban található az összefüggő, nagy, legalább 6 milliós albán szállásterület legészakabbi része. Jelenleg az ország lakosságának mintegy 4,9%-a albán etnikumú. Nagy részük egy tömbben él az ország déli opštináiban Malesija térségben és Ulcinj körzetében. Az albánok kis részarányuk ellenére is fontos szerepet játszanak a Montenegrói belpolitikai életben, időnként (a szláv nyelvű muszlimokkal együtt) a mérleg nyelve szerepét játsszák a skupštinában. Az albán külpolitikában az Albánián kívül élő albánok támogatásának fontos szerepe van, így a mindenkori albán kormányt a Montenegrói albánok csoportjaihoz is erős szálak fűzik. A függetlenségpárti Montenegrói erők, illetve a kormány összességében ráutalt mind a belső, mind pedig a külső

albán támogatásra. A másik fontos szempont, amelyet meg kell említenünk, hogy Albániának a szomszédsági kapcsolatai több irányban is meglehetősen terheltek, problematikusak. Különösen a szerb-albán viszony az, amely egyes történelmi sérelmek és Koszovó miatt feszültségeket hordoz. Montenegró függetlenedése összességében a szerb pozíciók gyengülését eredményezte, így az megfelelt az albán nemzeti érdekeknek is. Montenegró számára jelenleg ebben a relációban aligha van más lehetőség, mint a biztonsági szempontból instabil térségben a sokkal népesebb, katonailag sokkal erősebb és Montenegróhoz hasonlóan amerikai orientációt követő partnerrel szorosabbra vonni az együttműködést.

Koszovó mint az egyetlen Montenegrónál is fiatalabb állam a Balkánon, a tágabb albán problematika részét képezi. Ez az a térség, amellyel kapcsolatban a legélesebben ütközik a szerb és a montenegrói álláspont. Crna Gora a koszovói válság miatt kiváltotta légi háború idején ugyan légicsapásokat is elszenvedett, de a đukanović-i politika sikerének köszönhetően ezek szigorúan csak a jugoszláv hadsereg támaszpontjaira korlátozódtak. A koszovói menekültek közül 58 ezer főt fogadott be Montenegró és ellátásukra jelentős nemzetközi segílyt vett igénybe. A független Koszovót 2008. október 9-én, FYROM Macedóniával közösen tett nyilatkozatban ismerte el.

A szomszédsági kapcsolatok mellett, két nagyhatalom játszott, játszik kiemelkedő szerepet az ország életében. Hagyományosan jelen van ugyanis az orosz befolyás, miközben 1995-től kezdődően felerősödött, illetve sok szempontból meghatározóvá vált az amerikai kapcsolat is.

Az orosz–montenegrói kapcsolatok kezdetei a 18. század elejére (1710) nyúlnak vissza, amikor Nagy Péter cár uralkodása idején a montenegrói püspök és a hegyi törzsek elkezdték támogatni a törökellenes orosz törekvéseket.²⁴ A kis, archaikus viszonyok között élő balkáni hegyi állam a 18–19. században leginkább az orosz támogatásnak köszönhetően tudott működni. A központi hatalmat alig megtűrő, adót gyakorlatilag nem fizető törzsek helyett az állam működését az orosz támogatás (pénzügyi segély, gabonaszállítás stb.) biztosította. Ezen túl Oroszország diplomáciai és katonai támogatást is nyújtott. Nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy hosszú időn át csak ez a két pravoszláv állam létezett a világon.

Az orosz álláspont a montenegrói függetlenedési folyamatban Kis-Jugoszlávia fenntartásának irányvonala volt. Nem csak az orosz kormány (Vlagyimir Putyin), de az orosz ortodox egyház is az egyben maradás mellett érvelt. 2001. április 18-án a választási kampány során Podgoricában felolvasták II. Alekszij pátriárka levelét, aki szintén a jugoszláv egység fenntartása mellett emelt szót. Az eddigieken túl ki kell emelnünk azt is, hogy az orosz magántőke az utóbbi időszakban aktív szerepet játszik az országban, többek között a jelentős ingatlanvásárlások területén.

Az amerikai–montenegrói kapcsolatok az orosz relációval szemben történetileg csak rövid ideje intenzívek. A montenegrói vezetők a boszniai szerbek sorsából levonták a következtetést, Montenegró csak amerikai pártfogással jöhet jól ki a jugoszláv átalakulásból. Így a függetlenségi mozgalom vezetői kérték és egyben el is fogadták a mind jelentősebb amerikai segítséget. Ennek megfelelően az Amerikai Egyesült Államok folyamatos és egyre növekvő pénzügyi támogatásban részesítette Montenegrót. Nem csupán állami segélyekről volt szó, hanem hitelekéről, továbbá különböző, más amerikai szervezetektől származó támogatásokról is a montenegrói állam számára. Ezek együttesen az ezredforduló környékén már a költségvetés negyedét képezték.²⁵ A helyzet kezdett erősen a 19. századi állapotokra emlékeztetni, amikor az orosz pénzügyi segély az állam fenntartásának alapjává vált. Ezen túl diplomáciai és hírszerzési segítséget is nyújtottak az amerikai kormányzati szervek Crna Gora-nak. Mindezek figyelembevételével egyelőre úgy tűnik, napjainkban az USA vált a modern Montenegró legfontosabb támaszává, fennmaradása legfontosabb alapjává.

4. A szervezett bűnözés szerepe Montenegróban

A montenegrói európai uniós csatlakozási folyamat egyik érzékeny kérdésköre a szervezett bűnözői csoportok aktív tevékenysége az országban. Az uniós országjelentéseknek is az egyik visszatérő toposza a szervezett bűnözéssel kapcsolatos feladatok felemlegetése. Az ország európai megítélését az elmúlt időszakban negatívan határozta meg Montenegró egyes vezetőinek, főként pedig Milo Đukanović-nak a szervezett bűnözéssel fennálló, alig tagadható kapcsolata.

Az állam 2006. évi függetlenné válása előtt a terület életében a modernkori szervezett bűnözés kiterjedten volt jelen.²⁶ Ez elsősorban az embargóval összefüggő, olajszármazékokra vonatkozó igények kielégítésére irányult és 2000-ig állt fenn, miközben a jövedéki adók meg nem fizetése tette igen profitábilis tevékenységgé.

Ezzel szemben ami igazán felkeltette a nemzetközi érdeklődést, az a cigarettacsempészet volt. A jelenség az 1990-es években is ismert volt már és érintette Dél-Olaszország területét is. 2002-ben az olasz hatóságok nyomozást rendeltek el Đukanović szerepének tisztázására ebben a regionális cigarettacsempészési ügyben, amivel jelentős nemzetközi figyelmet kapott a kérdés. Az állítólag a montenegrói kormánytisztviselők aktív közreműködésével zajló tevékenységben a Montenegróba re-exportra kerülő cigaretta valójában motorcsónakokon, illegális módon Bari-ba és környékére került. Az olasz oldalon a Santa Corona Unitá és a Camorra nevű bűnszervezetek vették át az árut és nem csak Olaszországban, de az Európai Unió területén is árusították.

A sajtóban többször is megjelentek Đukanović és más montenegrói politikusok érintettségét bemutató cikkek, valamint a nyomozás is folytatódott. 2004-ben az olasz bíróság elfogatóparancsot adott ki az akkor miniszterelnöki tisztet ellátó Đukanović ellen. Végül az eljárást felfüggesztették, tekintettel a politikus diplomáciai mentességére. Egyébként ő soha nem ismerte el bűnösségét, nyilatkozataiban a tevékenységet törvényes re-export ügyletnek nevezte, amely összhangban állt a montenegrói törvényekkel és nemzetgazdasági érdekekkel.

A cigarettacsempészet ma már a múlté, de az 1995-2003 közötti évek történéseit mind Montenegróban, mind pedig Szerbiában vizsgálták a hatóságok. Crna Gora-ban ellenzéki vezetésű parlamenti vizsgálóbizottság állt fel, mely jelentésében a vádak többségét bizonyítottnak látta. Szerbiában a hatóságok feltárták a csempészhálózat szálait, több vezető szereplőt azonosítottak és eljárást is indítottak ellenük.

A szervezett bűnözés ma főként a kábítószer-forgalmazás terén aktív, a balkáni drogútvonalak közül ugyan csak egy alárendelt, kisebb jelentőségű húzódik keresztül az országon, de a vezetők (egyres jelentések szerint) jelentős politikai védelmet élveztek hosszabb időn keresztül. Ugyancsak erőteljesebben van jelen az emberkereskedelem és a prostitúció is Montenegróban. A nemzetközi csempész-szervezetek figyelmét valószínűleg azért keltette fel az ország, mert komplex földrajzi jellege van (hegyvidékek, tengerpart, kedvező fekvése) miközben jelentősek a csempészet hagyományai is.

Az eseménytörténeten túl érdemes végiggondolni a tágabb helyi politikai kontextusát is a kérdésnek. Míg más országok, pl. Szerbia elszegényedett az 1990-es években a háborús történések, a fokozódó nemzetközi elszigeteltség hatására, addig Crna Gora-ban a gazdasági visszaesésnek, életszínvonal-csökkenésnek jóval kisebb volt a mértéke. A helyi társadalom, főként annak függetlenségpárti része támogatta Djukanovicot és elnőzte a szervezett bűnözői csoportokkal való együttműködését. A kis területű és népességű országnak részben a csempészet révén szerzett jövedelmek biztosították azt a pénzügyi stabilitást, amit a kormányzás megkövetelt és amit egyebek mellett külföldi segíelykből, támogató-sokból lehetett csak biztosítani, a szerény helyi bevételek kiegészítésére.

Mindemellett létezik olyan felfogás is, amely felhívja a figyelmet arra az összefüggésre, hogy Đukanović-ék vélt, vagy valós kapcsolata a szervezett bűnözéssel hosszabb ideje nyilvánvaló lehetett a nemzetközi közösségben. Ugyanakkor csak azért vált belőle nemzetközi issue, mert Milošević bukását követően, Szerbia és Montenegró államközösségének fenntartása, a stabilitás és a biztonság növelése vált az európai és amerikai aktorok érdekévé.²⁷

5. Konklúziók

Montenegró államisága hosszabb történeti időszakra tekint vissza, de a függetlenség fenntartása akárcsak a 18–19. században, a 21. század elején is csak erőteljes nagyhatalmi támogatás függvényében lehetséges. A szomszédsági kapcsolatrendszer meglehetősen bonyolult, sok tekintetben konfliktusos volt és maradt. A társadalom felépítése, szerkezete, működése számos archaikus elemet őriz, az állam belső struktúrái európai standardok szerint gyengék.

A kiemelt jelentőségű szerb–montenegrói viszony különösen komplikált, a két nemzeti entitás közötti együttműködésben az összetartozásnak és újabban a különállásnak is erős hagyományai vannak. A szerb–montenegrói integráció és a dezintegráció történelmi periódusonként, váltakozó módon érhető tetten. Éppen ezért várható, hogy a montenegrói érzelmek a szerbség irányába akár rövidebb perióduson belül ismételten pozitív irányban változnak, illetve a két testvérnép között a gazdasági kapcsolatok is erősödnek. Feltehetőleg nem tévedünk, ha úgy véljük, mindez a volt jugoszláv tagköztársaságokat érintő szélesebb, a szövetségi állam szétesésével járó távolodásokat követő, elsősorban a gazdasági érdekek mentén szerveződő újbóli „egymásra találások” részét képezheti.

A montenegrói társadalom tagoltsága jelentős, identitások, nemzeti csoportok és politikai értékek szerint is, ennek ellenére szinte egységes és nagy támogatottságú az uniós csatlakozás alternatívája,²⁸ amely a NATO-tagság esetében már korántsem jelenthető ki. Az említett tagoltság erős politikai megosztottsággal is jár, de az elmúlt 20 évben a belső konfliktusok nem vezettek erőszakos jelenségekhez, polgárháborúhoz, ami a nyugat-balkáni viszonyok között figyelemre méltó jelenségnek mondható. Az országra a szervezett bűnözés, a nepotizmus, a klán-szerű jelenségek jelenléte, a korrupció és a demokratikus kultúra fejletlensége jellemző. Montenegró európai uniós csatlakozásának feladatai között az igazságszolgáltatás megerősítése, az adminisztráció átpolitizáltságának csökkentése mellett a szervezett bűnözés elleni harc és ezzel összefüggésben a kiterjedt korrupció felszámolása szerepelnek kiemelt helyen.

JEGYZETEK

1. Ebben a tekintetben Zeta helyzete meglehetősen hasonló volt a Magyar Királyságban Szlavónia helyzetéhez, mivel az Árpád-házi királyok uralkodása alatt Szlavónia élén gyakran szintén trónörökös vagy a királyi családból származó herceg állt.
2. Az etnikai keveredés érdekes példáját szolgáltatják a feltehetőleg elszlávosodott vlach Balšićok, akiket mind az albán mind a szerb történettudomány sajátjaként kezel. Ugyanis a család Dusán birodalmának szétesése után nem csak szerb, de jelentős albánok lakta területükre is szert tett. A területünkre jellemző etnikai keveredés és együttélés kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy nem csak a modernkorban volt viszonylag kiegyensúlyozott kapcsolat az egyes montenegrói etnikumok között, de a középkorban is tanúi lehetünk egy békés vlach–albán–crnagorác együttélésnek.
3. A fentebbiekkel kapcsolatban lásd bővebben: Máté Kitanics (2010): Az albán történelem mérőföldkövei. In: Máté Kitanics—orbort Pap (eds.): Albánok. Balkán füzetek 9. KMBTK, Pécs, pp. 16–32.

4. Jelavich Barbara (1983): *History of the Balkans. Vol. I: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge; New York. 407 p.
5. Milisav Lutovac (1956): Crna Gora. Političko-geografski položaj. In: *Enciklopedija Jugoslavije* 2. Zagreb, pp. 398–488.
6. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, 233 p.
7. Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly (1993): *Déli szomszédaink története*. Budapest, 336 p.
8. Gulyás László (2000): Montenegró (Crna-Gora) a 90-es években. A jugoszláv állam széthullása V. KAPU 2000/5. szám 30–33. old.
9. Borsányi András (2003): Montenegró a függetlenné válás útján. PhD disszertacion, ZMNE Budapest, 130 p.
10. Az osztrák–magyar kiegyezésről lásd bővebben: Cieger András (2004): *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Budapest, 643 p.
11. Nem ennek a tanulmánynak a célja annak kifejtése, hogy mi okozta az Osztrák–Magyar Monarchia bukását. Annyit azonban mindenképpen megjegyeznénk, hogy lehetséges alternatívát jelenthetett volna a dualista kiegyezés kiterjesztése trialista, vagy még tágabb viszonylatban.
12. Az egykori Jugoszlávia etnikai viszonyairól, illetve a felbomlás után az egyes utódállamokat érintő etnikai-demográfiai változásokról bővebben lásd: Péter Reményi: Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia. In: István Tarrósy–Susan Milford (eds.): *The Western Balkans: Lessons from the past and future prospects – A view from the Danube Region. Proceedings of the 7th DRC Summer School*, Pécs, pp. 41–54.
13. Bakó Tamás (2011): Ma is így döntenének – mérleg az önálló Montenegró létrejöttéről és fejlődéséről. – *Európai Tükör. XVI./6.*, pp. 68–79.
24. Bancsi Zsolt (2009): Montenegró függetlenné válásának nemzetközi jogi aspektusai. Debreceni jogi műhely VI/3.
15. A fentebbi idézeteket is tartalmazó Bizottság közleménye az alábbi címen jelent meg: EUROPEAN COMMISSION BRUSSELS, 9.11.2010 COM(2010) 670, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL, Commission Opinion on Montenegro's application for membership of the European Union. Elérhetősége: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0670:EN:NOT>
16. EUROPEAN COMMISSION BRUSSELS, 12.10.2011 COM(2011) 666, FINAL COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL Enlargement Strategy and Main Challenges 2011–2012, 85 p. Elérhetősége: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf
17. Montenegró országjelentés (kézirat). Nemzeti Külgazdasági Hivatal (2012), 15 p.
18. REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL ON MONTENEGRO'S PROGRESS IN THE IMPLEMENTATION OF REFORMS, 22.05.2012. Elérhetőség: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52012DC0222:EN:NOT>
19. A horvát európai integrációs folyamatról lásd bővebben: Lóránt Bali: *A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője*. Budapest, (2012), 212 p.
20. Mindehhez hozzáfűzhetjük, hogy a montenegrói nép etnikai formálódásában az egykori illíreknek, illetve az albánoknak nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk, mint az északabbi szerb területek népességénél. A montenegrói identitást ezen túl többek között a földrajzi környezet, a viszonylagos elzártság és a török fenyegetettség következtében fellépő társadalmi visszarendeződés, az archaikus viszonyok konzerválódása is meghatározta.
21. Borsányi András (2003): Montenegró a függetlenné válás útján. PhD disszertacion, ZMNE Budapest, 130 p.
22. A Prevlaka-félsziget a Kotori-öböl bejáratánál helyezkedik el és jelentős stratégiai értékkel bír, mivel innen ellenőrizni lehet a hadikikötőként is szolgáló öbölből való ki, vagy az abba való bejárást.
23. Így például 1992 nyarán muzulmán fegyveresek menekültek a területére, akiket aztán kiszolgáltattak a boszniai szerb hatóságoknak.

24. Jelavich Barbara (1983): *History of the Balkans. Vol. I: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 407 p.
25. Milo Đukanović gyakorlatilag ezeknek az amerikai támogatásoknak köszönhetően, hogy az 1989–91 közötti jugoszláv felsővezetők közül egyedüliként volt képes hatalmon maradni, mintegy kettő évtizeden keresztül.
26. Márkus László (2010): *A szervezett bűnözés mint biztonságpolitikai tényező a Nyugat-Balkánon. Védelmi Tanulmányok No. 62.* ZMNE, Budapest, 100 p.
27. Momčilo Radulović (2011): *Montenegro's journey toward the EU accession.* In: Jacques Rupnik (ed.): *The Western-Balkans and the EU: the hour of Europe.* ISS, Chaillot Papers, pp. 79–95.
28. *Insights and Perceptions. The voices of the Balkans.* Gallup Balkan Monitor Elérhetőség: www.balkan-monitor.eu/files/BalkanMonitor-2010_Summary_of_Findings.pdf

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Tamás (2011): *Ma is így döntenének - mérleg az önálló Montenegró létrejöttéről és fejlődéséről.* – Európai Tükör. XVI./6. pp. 68–79.
- Bali Lóránt (2012): *A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője.* Budapest, 212 p.
- Bancsi Zsolt (2009): *Montenegró függetlenné válásának nemzetközi jogi aspektusai.* Debreceni jogi műhely VI/3.
- Borsányi András (2003): *Montenegró a függetlenné válás útján.* PhD disszertáció, ZMNE Budapest, 130 p.
- Cieger András (2004): *A kiegyezés.* Osiris Kiadó, Budapest, (2004) 643 p.
- EUROPEAN COMMISSION BRUSSELS, 12.10.2011 COM(2011) 666, FINAL COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012 85 p. Elérhetősége: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION BRUSSELS, 9.11.2010 COM(2010) 670, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL, Commission Opinion on Montenegro's application for membership of the European Union. Elérhetősége: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0670:EN:NOT>
- Gulyás László (2000): *Montenegró (Crna-Gora) a 90-es években. A jugoszláv állam széthullása V.* KAPU 2000/5. szám 30–33. old.
- Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig.* Budapest, 233 p.
- Insights and Perceptions. The voices of the Balkans.* Gallup Balkan Monitor Elérhetőség: www.balkan-monitor.eu/files/BalkanMonitor-2010_Summary_of_Findings.pdf
- Jelavich Barbara (1983): *History of the Balkans. Vol. I: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge; New York.
- Kitanics Máté (2010): *Az albán történelem mérföldkövei.* In: Máté Kitanics–Norbert Pap (eds.): *Albánok. Balkán füzetek 9.* KMBTK, Pécs. pp. 16–32.
- Márkus László (2010): *A szervezett bűnözés mint biztonságpolitikai tényező a Nyugat-Balkánon. Védelmi Tanulmányok No. 62.* ZMNE, Budapest. 100 p.
- Milisav Lutovac (1956): *Crna Gora. Političko-geografski položaj.* In: *Enciklopedija Jugoslavije 2.* Zagreb pp. 398–488.
- Momčilo Radulović (2011): *Montenegro's journey toward the EU accession.* In: Jacques Rupnik (ed.): *The Western-Balkans and the EU: the hour of Europe.* ISS, Chaillot Papers, pp. 79–95.
- Péter Reményi: *Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia.* In: István Tarrósy–Susan Milford (eds.): *The Western Balkans: Lessons from the past and future prospects – A view from the Danube Region.* Proceedings of the 7th DRC Summer School, Pécs, pp. 41–54.
- REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL ON MONTENEGRO'S PROGRESS IN THE IMPLEMENTATION OF REFORMS, 22.05.2012. Elérhetőség: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52012DC0222:EN:NOT>
- Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly (1993): *Déli szomszédaink története.* Budapest, 336 p.